

تشتی سرشار از لاژورد...*

نگاهی به هایکوهای سستی ژاپن

بر زمین ریخته
تشتی سرشار از لاژورد
رود در بهاران....

شی کی (Shiki)

سروده ای که در بالا آمده، برگردان شعری ست از یک هایکوسرای ژاپنی به نام شی کی که به سال ۱۸۶۷ میلادی زاده شد و در ۱۹۰۲ درگذشت. او با سود بردن از مشتکی واژه های معدود، اندیشه خود را با مهارت به تصویر کشیده و رود را در فصل بهار به تشتی از لاژورد تشبیه نموده که بر زمین ریخته شده باشد. گویی شاعر، دوربینی به دست گرفته و از احساس، لحظه یا تخیلی عکس برداشته و آن گاه آن را در کوتاه ترین و کمترین شمار واژه ها به خواننده منتقل کرده باشد. همگان در بهاران رودی را دیده اند اما تنها شاعر هایکوسراست که لحظه ای از واقعیت عینی را ژرف تر دیده، آن گاه آن را در قالب کوتاه ترین و کمترین شمار از واژه ها بیان داشته است.

* سالها پیش بحث درباره «هایکو» و ترجمه هایکوهای ژاپنی در ایران آغاز گردید و کسانی مانند استادان پرویز نائل خانلری و محمد رضا شفیعی کدکنی، و نیز احمد شاملو... بدین کار دست زدند. به علاوه دوازده سال پیش در شماره های سوم و چهارم سال دوم ایران شناسی (پائیز و زمستان ۱۳۶۹)، رامین احمدی درمقاله «موج سوم در ترازو»، ضمن بحث درباره موج سوم در شعر امروز فارسی، از تأثیر هایکو در شعر موج سومی ها نیز سخن به میان آورده و تذکر داده است که آنان نیز خود به میراث هایکو در اشعارشان معترفند. وی تفاوتهای موجود در شعر برخی از موج سومی ها و هایکو سرایان را هم برشمرده است. با وجود این به نظر نمی رسد که در زبان فارسی «شعر سیلابی» بتواند محل درخورد اعتنایی برای خود کسب کند. آن هم با قیدهای موجود در هایکوی ژاپنی.

نور ماه می گفت:

شکوفه آلورا

بردار و در رو.

ئی سا (Issa)

درهایکوی بالا که دیگرهایکو سرای نامدار ژاپن ئی سا سروده، باز هم با ژرف نگری شاعر روبه رو هستیم که وجه تمایز او از دیگرانی ست که آنان نیز، هم نور ماه را می بینند هم شکوفه آلورا، اما جنبه ویژه و آن لحظه یا «آن» ی را که ئی سا دیده همه کس نمی بیند و شاید اگر هم بیند قادر نباشد به این سادگی و با بهره گیری از کمترین شمار واژه ها به بیان آن پردازد.

اما اگر به این دوهایکو باز هم با دقت بیشتری نظر افکنیم خواهیم دید که هر کدام از آنها مجموعاً از ۱۷ سیلاب تشکیل شده اند و ۱۷ سیلاب مزبور به سه سطر تقسیم شده که این سه سطر به ترتیب از ۵، ۷ و ۵ سیلاب تشکیل شده اند.

نکته دیگری که درهایکو جلب نظر می کند، این است که در هر یک از آنها به واژه ای بر می خوریم که اشاره به فصلی از سال دارد و آن را در ژاپنی «کیگو» می خوانند. به عنوان مثال شکوفه گیلاس اشاره به فصل بهار، برف اشاره به زمستان و پشه اشاره به تابستان دارد. باید توجه داشت که (واژه فصل) در بسیاری ازهایکوها روشن نیست و پی بردن به آن گاه نیاز به اندیشیدن دارد.

این شیوه ای ست که بر اساس آنهایکوسرایان سنتی ژاپن در طول سالیان دراز بههایکوسرایبی پرداخته اند و آثار دل انگیز فراوانی را به فرهنگ جهانی عرضه داشته اند. هایکوسرایان نامداری همچون «ب ش»، «ئی سا» و «بوسن» همگی این مختصات را درهایکوهای خود حفظ کرده اند یعنی درهایکوهای آنان با نوعی ریزینی و احساسی نیرومند از یک سو، و از سوی دیگر مراعات اصل ۱۷ سیلاب در سروده هایشان و در پایان وجود واژه ای که نشان از فصل معینی دارد مواجهیم.

هایکوسرایبی در ژاپن، امروز در ابعادی ست که انسان را به شگفتی وامی دارد. در سال ۱۹۷۹ بیش از ۵۰ نشریه ماهانه در این کشور به دستدارانهایکو تعلق داشت که به نشر حدود هشتاد هزارهایکو در ماه می پرداختند. به عبارت دیگر در ژاپن هر ساله حدود یک میلیونهایکوی جدید منتشر می شده و این روند کماکان با شتاب ادامه دارد.

روشن است که چنین رونقی درهایکوسرایبی نمی تواند بر ادب دوستان کشورهای دیگر بی تأثیر بوده باشد. هایکو دست کم در دهه ۱۹۵۰ در امریکا راه باز کرد و در سایر

کشورهای اروپایی نیز هائیکوسرایان نامداری پا به میدان گذاردند که هائیکوهای پراحساس و دلکشی را به ادب دوستان ارزانی داشتند.

امروز هائیکوسرایی در آمریکا و اروپا دامنه ای سخت گسترده یافته و مجامع و انجمنهای ادبی متعددی در این کشورها برای دوستداران هائیکو پا گرفته است. هر ساله در این زمینه کنگره ها و گرد هماییهای زیادی برپا می شود که نشانه استقبال است که جوامع ادبی اروپا و آمریکا از این شیوه ادبی به عمل می آورند.

یکی از مشکلات عمده ای که در برگرداندن هائیکوهای ژاپنی به زبانهای دیگر همیشه وجود داشته و کماکان نیز وجود خواهد داشت، مسأله رعایت یا عدم رعایت اصل ۱۷ سیلاب در برگرداندن آنها به زبانهای دیگر است.

در زبانهای انگلیسی و آلمانی ترجمه هایی از هائیکو وجود دارد که در آنها اصل ۱۷ سیلاب رعایت شده یعنی سه سطر ترجمه به آلمانی یا انگلیسی نیز به ترتیب از ۵، ۷ و ۵ سیلاب در زبانهای مزبور تشکیل می شود. اما در کنار آنها فراوان به ترجمه هایی بر می خوریم که مضمون هائیکورا به زبان مورد نظر برگردانده اند و از رعایت اصل ۱۷ سیلاب سر باز زده اند.

بر اساس مقاله ای از کیکو ایماتو کا که در سال ۱۹۹۵ منتشر شده در زبان ژاپنی عبارتهایی که در آنها ۵ و ۷ سیلاب به کار رفته باشد در ذهن ژاپنی ها اثری ماندگار دارد، و از این رو هائیکوهای آنها با رعایت اصل مزبور سروده می شود. چنین اصلی، اما الزاما در زبانهای دیگر وجود ندارد و از این رو رعایت اصل ۵، ۷، ۵ در برگرداندن هائیکوها به زبانهای دیگر از سوی بسیاری از مترجمان نادیده گرفته می شود. اکنون روشن شده است که همان مفهومی که در هائیکوهای ژاپنی با ۱۷ سیلاب بیان می شود در زبان انگلیسی با استفاده از ۱۱ تا ۱۲ سیلاب قابل بازگویی است. هائیکوسرایان توانای زیادی در کشورهای اروپایی و آمریکایی اکنون خود را از این قید رهانیده و هائیکوهای بسیار دل انگیزی نیز سروده اند، منتها تلاش آنها بر این است که تا جایی که ممکن است کوتاهی سطرها رعایت شود.

حال اگر بخواهیم آنچه را که در بالا گفته شد به صورت فشرده بیان داریم فراگرد هائیکوسرایی چنین می شود: شاعر نکته ای یا لحظه ای را در طبیعت می بیند که دیگران یا نمی بینند یا بی توجه از کنارش می گذرند. آن گاه آن نکته یا احساس را با در نظر گرفتن «واژه فصل» به گونه ای در قالب واژه هایی می ریزد که هم بیانگر موضوع مورد نظرش باشد و هم از ۱۷ سیلاب (در ژاپنی) تجاوز نکند.

بدین سان اکنون در جهان گنجینه عظیمی از هایکو فراهم آمده و کماکان بر آن افزوده می شود. خوشبختانه هایکوسرایی به ایران نیز سرایت کرده است.

نکته دیگری که در ارتباط با هایکوسرایی قابل ذکر است تأثیری است که این شیوه شاعری بر دیگر عرصه های هنری گذارده است. امروز در هنر عکاسی، عکاسان زیادی تم هایی را مورد عکسبرداری قرار می دهند که به نوعی بیانگر مضمون هایکویی باشد. طراحان و نقاشان بسیاری مضامین هایکوها را موضوع کار خود قرار می دهند، و خلاصه از مجموع تمامی این هنرها گنجینه دلکشی به وجود آمده که دیدنی و شنیدنی است.

نگارنده این سطور خود دست به ترجمه حدود ۸۰۰ هایکو از هایکوسرایان سنتی ژاپن زده است که زیر عنوان «تشتی سرشار از لاژورد» به زودی منتشر خواهد شد. در تمامی این برگردانها اصل ۵-۷-۵ رعایت شده و از این رو با این آشنایی مختصر، نگارنده اجازه می خواهد برخی برداشتها و دریافتهای خود را با خوانندگان علاقه مند در میان بگذارد. نخست آن که اگر قرار باشد برای هایکوسرایی در زبان پارسی از هم اکنون نظمی در نظر گرفته شود ۱۸ تا حداکثر ۲۰ سیلاب در زبان ما برای برگرداندن اکثریت قریب به اتفاق هایکوهای ژاپنی کفایت می کند. دوم این که ترویج هایکوسرایی به ویژه با در نظر گرفتن پیشینه غنی ادبی ایران دورنمایی بس فراخ در برابر سرایندهگان و نیز سایر هنرمندان قرار می دهد. سوم این که اگر چنین شیوه ای در دروس کلاسهای ادبی مدارس باب شود به تقویت ذوق ادبی دانش آموزان کمک شایانی خواهد کرد و ژرف بینی و فشرده گویی را به دانش آموز یاد می دهد. نیروی تخیل او را تقویت می کند و او را بر می انگیزد تا به دنبال واژه های نو با سیلاب های مختلف بگردد. به عنوان مثال ما در فارسی سه واژه مختلف قورباغه، وزغ و غوک را داریم که اولی سه سیلابی، دومی دو سیلابی، و سومی تک سیلابی است و هر سه هم کم و بیش به یک معنی هستند. نگارنده در برگردان برخی از هایکوها آن جا که به واژه های تک سیلابی برای بیان مفهوم قورباغه نیاز داشت از واژه غوک و در موارد دیگر به واژه های دو و سه سیلابی به ترتیب از واژه های وزغ و قورباغه بهره گرفته است. در مواردی هم ناگزیر به یافتن معادل های دیگری برای واژه های دیگر شده است که از نظر سیلاب پاسخگوی هایکوی مورد نظر باشند.

درباره هایکو و هایکوسرایی گفتنی زیاد است و ما گفتگوی جامع تر در این زمینه را به آینده موکول می کنیم. اکنون به عنوان حسن ختام خوانندگان را به خواندن این چند هایکو دعوت می کنیم که باز هم سروده هایکوسرایان نامدار ژاپنی است و با رعایت اصل ۵-۷-۵ به فارسی برگردانده شده اند.

چیدن دشوار است
و نچیدن هم دشوار
بنفشه ها را .

در سایه سرو
سو سوی مردمکی ...
گوزن در بهار .

در بادِ غروب
غنچه رُز سفید
در لرزشی ژرف .

زیر قرصِ ماه
شب هنگام زاده شدن
و کودک بودن!

استرالیا

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی